

УДК 343.985

М. В. Кривонос, ад'юнкт кафедри криміналістики
Луганського державного університету
внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка

**КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ ЯК НАУКОВА ОСНОВА
ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ
У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН,
ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ**

У статті наведено варіант криміналістичної класифікації злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків за групами та криміналістичними ознаками.

В статтє приводится варіант криміналістической класифікації преступлений в сферє незаконного оборота наркотиков по групам и криміналістическим признакам.

The article presents the option of forensic classification of crimes in the area of drug trafficking on the group and forensic features.

Ключові слова. Криміналістична класифікація, злочин, наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги або прекурсори.

Вступ. Діяльність українських правоохоронних органів з розкриття й розслідування злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів і дотепер не відповідає завданням активізації впливу на злочинність. Багато злочинних діянь, які вчиняються в даній сфері, лишаються не виявленими, про що свідчать не тільки відповідні наукові дослідження, а й неодноразові згадки в засобах масової інформації. Одна з причин малоефективної боротьби зі злочинами даної категорії – орієнтація співробітників правоохоронних органів на традиційні форми та методи отримання і використання криміналістично-значущої інформації, що склалися в практиці шляхом проведення таких слідчих дій, як допит, обшук, огляд. При цьому не зважається на те, що за даними злочинами практично завжди немає потерпілих, а свідоцька база недостатньо надійна. У зв'язку із цим особливої значущості для успішного виявлення й розкриття злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів набуває орієнтації пізнавальних засобів на дослідження матеріальних носіїв інформації. Їх своєчасне виявлення, фіксація, вилучення, дослідження й оцінка неможливі без застосування відповідних спеціальних знань, рівень використання яких поки що залишає бажати кращого. Основна причина цього – дезінтегрованість та нераціональність процесу застосування окремих форм використання спеціальних знань, відсутність єдиного технологічного циклу отримання комплексної інформації.

Таким чином, з одного боку, потреби практики та відсутність комплексних наукових рекомендацій теоретичного й організаційно-методичного характеру для підвищення ефективності техніко-криміналістичного забезпечення розкриття й розслідування злочинів даної категорії, з іншого, свідчать про актуальність статті.

Постановка завдання. З аналізу спеціальної літератури можна зробити висновок, що нині формування приватних криміналістичних методик здійснюється за двома напрямками, перший з яких передбачає вдосконалення наявних та розробку нових методик, другий – розробку рекомендацій високого ступеня загальності, які дозволяють використовувати їх під час розслідування декількох видів та навіть родів злочинів, що мають специфічні ознаки.

© М. В. Кривонос, 2012

Визначення оптимальної структури методик розслідування злочинів завжди становило одну з проблем криміналістики. В різні періоди відомі вчені-криміналісти – О. М. Васильєв, О. М. Колесниченко, В. А. Журавель, В. Є. Корноухов, С. Ю. Косарев, В. О. Образцов та інші у структуру приватних методик включали, з урахуванням їх особливостей та специфіки, такі елементи, як поняття і предмет розслідування окремих видів злочинів; загальну криміналістичну характеристику злочинів; обставини, що підлягають розслідуванню; порядок проведення початкових слідчих дій; особливості побудови слідчих версій та проведення подальших слідчих дій з урахуванням специфіки розслідування злочинів тощо.

Мета статті – визначення оптимального рівня загальності класифікації злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів як наукової основи комплексного застосування всіх видів та форм спеціальних знань у рамках єдиної системи.

Результати дослідження. Під криміналістичною класифікацією злочинів розуміється їх систематизація за криміналістично-значущими підставами, що сприяє формуванню криміналістичних характеристик злочинів і розробленню окремих криміналістичних методик [1, 9].

В. О. Образцов зазначає, що криміналістична класифікація злочинів – необхідна умова ефективного пізнання певного об'єкта, важливий засіб проникнення в його глибини, базисні шари й забезпечення продуктивного руху думки дослідників від вихідного цілого до утворюючих його частин і від них знову до цілого для виявлення закономірностей, знання яких необхідне для його наукового пояснення та опису [2, 5].

Аналіз досліджень, присвячених удосконаленню діяльності з розкриття й розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, свідчить про те, що питання криміналістичної класифікації в них практично не розглядаються. В окремих випадках їх автори обмежуються наведенням класифікацій способів скоєння злочинів у рамках висвітлення особливостей криміналістичної характеристики цих злочинів [3, 34] або розкриттям варіантів кримінально-правової класифікації суспільно небезпечних діянь замість криміналістичної та проводять розробку криміналістичної характеристики, формулюють методичні рекомендації без урахування даних криміналістичної класифікації. Це, на нашу думку, помилковий крок, адже кримінально-правові критерії, які в даному випадку беруться за основу класифікації, не в змозі забезпечити врахування всіх особливостей, які мають значення в діяльності органів розслідування [4, 118]. Зазначений факт не має розглядатись як підстава повного ігнорування кримінально-правової характеристики та поділу злочинів за певними родами та видами, адже саме на її основі ґрунтується криміналістична класифікація з урахуванням складу злочинів [5, 91]. Криміналістична класифікація злочинів відрізняється від кримінально-правової, хоча вони існують поряд, доповнюючи одна одну.

Правий В. В. Тіщенко, котрий зазначає, що певна група злочинів як самостійний об'єкт дослідження може бути правильно пізнана тільки тоді, коли за допомогою класифікації ми проникаємо від цілого до її складових елементів, частин та від них знову до цілого, пізнаючи закономірності наявності таких частин та елементів, їх взаємозв'язку, взаємодії в рамках системи, що досліджується [6, 18].

І. Ф. Герасимов зазначає, що недостатня розробка систематики та класифікації в методиці розслідування певною мірою є гальмом у розвитку й удосконаленні наявних приватних методик та розробці нових. У той же час “криміналістичні класифікації в методиці дозволяють розробляти диференційовані рекомендації, які враховують особливості того чи іншого класу, групи об'єктів” [7, 52].

Криміналістична класифікація злочинів дозволяє, з одного боку, виділити із загальної маси злочинів певні їх види та групи для встановлення ролі й значення кожного з них (окремого епізоду) у структурі злочинної діяльності, що розглядається, з іншого – об'єднати певну множинність злочинів за криміналістичними ознаками в окремі категорії [6, 42–43].

Найціннішою вважатиметься класифікація, що базується на пізнанні законів зв'язку між видами, групами, предметами, явищами, поведінкою [8, 6].

Ми погоджуємося з думкою вчених, які вважають, що чим вужче коло злочинів, що виділяються як об'єкт криміналістичного дослідження, тим точнішими і ціннішими стануть наукові рекомендації щодо їх розкриття й розслідування.

У цьому плані цікавою видається класифікація злочинів за видами стосовно корисно-насилницької злочинної діяльності, яку запропонував В. В. Тищенко. Вона включає базові, допоміжні, споріднені, побічні та нетипові злочини [6, 21]. На нашу думку, ця класифікація може бути застосована переважно до злочинів, описаних у різних розділах Особливої частини КК України, які мають різні об'єкти посягання, проте належать до єдиної системи і потребують дослідження у взаємозв'язку.

В. Б. Смелік, досліджуючи злочини – складники технології злочинної діяльності у сфері підприємництва, пропонує їх класифікувати на основні та підпорядковані [9, 70].

С. С. Чернявський та Р. С. Довбаш пропонують класифікацію злочинів, пов'язаних із незаконним відшкодуванням податку на подану вартість з урахуванням кримінально-правових ознак та криміналістичних критеріїв: базові, споріднені та супутні [10, 22–23]. Саме таку класифікацію ми вбачаємо найвдалішою для логічного розподілу злочинних проявів залежно від значущості протиправних дій у певній сфері життєдіяльності та яка використовуватиметься для побудови класифікації злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів за групами.

Так, **базові** (основні) злочини становлять визначальний елемент механізму злочинної діяльності. До цієї групи слід зараховувати головні, найчисельніші з яких визначають домінуючу спрямованість протиправної діяльності особи або групи осіб та задовольняють злочинну мету, а саме: контрабанду наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів (ст. 305 КК); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів без мети збуту (ст. 309 КК); посів або вирощування снотворного маку чи конопель (ст. 310 КК); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів (ст. 311 КК); організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 317 КК).

Визначальним фактором об'єднання злочинних проявів у групу “базових” є те, що вони набувають комплексного характеру, утворюють певні технології злочинного бізнесу з ознаками системності. Являють собою злагоджену діяльність особи або групи осіб, спрямовану на отримання незаконного прибутку через вчинення декількох, взаємопов'язаних злочинів, об'єднаних загальною метою. Крім цього, мають схожу слідову картину. Саме тому перелічені злочини доцільно об'єднати та розглядати в комплексі для розробки уніфікованих рекомендацій (наприклад, алгоритмів дій спеціалістів під час їх участі у слідчих (розшукових) діях тощо).

Споріднені (підпорядковані або допоміжні) злочини, протиправні прояви яких є способом або необхідною умовою підготовки, вчинення та приховування базових злочинів або окремих епізодів; маскуванню слідів протиправної діяльності тощо, а саме: використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ст. 306 КК); викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 308 КК); викрадення, привласнення, вимагання пре-

курсорів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 312 КК); викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії (незаконне виготовлення, придбання, зберігання, передача чи продаж іншим особам зазначеного обладнання) (ст. 313 КК); незаконне виготовлення, підроблення, використання чи збут підроблених документів на отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів (ст. 318 КК); незаконна видача рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин (ст. 319 КК); порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 320 КК).

Супутні (або споріднені) злочини – схожі за багатьма ознаками з базовими, але мають деякі кримінально-правові та криміналістичні відмінності, а саме: незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 314 КК); схилення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів (ст. 315 КК); незаконне публічне вживання наркотичних засобів (ст. 316 КК).

Подана класифікація злочинів за видами злочинної діяльності логічно відокремлює та допомагає зарахувати схожі за змістом та спрямованістю злочинного наміру діяння до певних груп, в рамках яких є можливість зробити їх подальшу детальну класифікацію за криміналістично-важливими ознаками, визначити та описати елементи криміналістичної характеристики, на основі якої виробити адекватні реаліям сьогодення рекомендації з тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Подальшу класифікацію злочинної діяльності у сфері обігу наркотиків доцільно проводити за криміналістичними критеріями, оскільки це дозволяє виокремити такі групи й підгрупи злочинів, в яких виражено особливості їх інформаційно-відображених структур, що обумовлюють специфіку завдань, які виконуються, версій, що висуваються, всієї інформаційно-пошукової діяльності слідчого [6, 5].

Криміналістичні ознаки, на підставі яких проводиться класифікація, входять до кола основоположних категорій, що відіграють ключову роль у теоретичних дослідженнях криміналістичних характеристик і класифікації злочинів, розробках прикладної спрямованості, в практиці виявлення, розкриття, розслідування злочинів [2, 73]. Вибір засад класифікації залежить від цілей, що ставляться перед такою класифікацією, а вони, у свою чергу, підпорядковані завданням відповідної науки і її розділів [11, 143]. Що стосується досліджень з методики розслідування злочинів, то криміналістична класифікація спрямована на систематизацію, вдосконалювання і розвиток методик розслідування окремих видів злочинів, сприяючи деталізації і з'ясуванню особливостей їх криміналістичної характеристики [12, 29].

На дану проблему у криміналістичній літературі сформовано три принципові наукові позиції. Представник першої В. Я. Колдін вважає, що головною підставою криміналістичної класифікації злочинів є спосіб його скоєння [13, 16]. Друга позиція сформована у працях В. О. Образцова та передбачає здійснення криміналістичної класифікації злочинів за елементами структури людської діяльності. Основою класифікації, на його думку, мають слугувати ознаки злочину, обстановки скоєння злочину, а також діяльності з виявлення та розслідування злочинів [2, 16]. І, нарешті, погляди В. В. Тищенко, як прибічника підходу здійснення криміналістичної класифікації злочинів відповідно до ознак, які характеризують: їх суб'єктів; потерпілих; предмет посягання; обстановку; елементи діяльності з підготовки, скоєння та приховування злочинів [6, 26], формують третю позицію.

З огляду специфіки протиправних діянь, що вчиняються у сфері обігу наркотиків, для побудови криміналістичної класифікації злочинів, які її становлять, використовуватимуться підстави, котрі пов'язані технологією злочинної діяльності, а саме предмет злочину; обстановка; елементи діяльності з підготовки, скоєння та приховування злочину.

Розглянемо можливості наведених підстав для класифікації злочинів у зазначеній сфері.

1. За характером та природою предмета злочинного посягання: 1) наркотичні засоби; 2) психотропні речовини; 3) аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин; 4) рослини, які містять наркотичні засоби та психотропні речовини; 5) прекурсори для отримання наркотичних засобів, психотропних речовин.

За джерелом походження наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги: а) рослинні; б) синтетичні; в) напівсинтетичні.

У свою чергу, наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги виготовляються: а) з конопель; б) опійного маку; в) кокаїнового кущу; г) інших рослин.

За можливостями обігу наркотичні засоби класифікують так: а) обіг яких заборонено; б) обіг яких обмежено; в) рослини, що містять наркотичні засоби та обіг яких допускається для промислових цілей.

За способом виготовлення (виробництва): а) саморобні; б) промислового виробництва.

2. Ознаки, які характеризують обстановку злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Залежно від місцевості скоєння: а) учинені в умовах міста; б) населених пунктах сільської місцевості; в) учинені поза населених пунктів; г) розпочаті на території України, а завершені в іншій державі та навпаки.

Залежно від часу вчинення злочину: нічний і денний час.

Розрізняють місця безпосереднього скоєння злочину: а) на підприємствах з виготовлення певного виду наркотичного засобу (фабрики, заводи, цехи, лабораторії тощо); б) на підприємствах з виготовлення прекурсорів та хімічних елементів; в) у спеціально обладнаних і пристосованих виробничих або невиробничих приміщеннях (лабораторіях, майстернях, складах тощо); г) житлових приміщеннях за місцем проживання злочинця (співучасників): 1) власна квартира виготовлювача (збувальника); 2) власна квартира одного з помічників (постачальника сировини, кур'єра); 3) спеціально орендована квартира, кімната готелю; 4) кімната гуртожитку тощо; г) нежитлові приміщення; д) службові приміщення; е) місця торгівлі (магазини, кіоски, ринки); е) у закладах громадського харчування (кафе, ресторани, їдальні); ж) місця громадського відпочинку (парки, сквери, кінотеатри); з) заклади освіти; і) на транспорті (автомобільний, залізничний, річковий, авіатransпорт); к) інші громадські місця (місця масового скупчення людей: вокзали, майдани, пляжі та ін.); л) в зоні митного кордону України; м) мережі Інтернет.

Здійснення збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: а) за місцем виготовлення; б) за межами місця виготовлення.

3. Ознаки, які характеризують дії осіб з підготовки, скоєння та приховування злочинів.

За способом злочинних дій (включаючи стадії готування та приховування): а) прості (мають самостійний характер, злочинці не вчиняють, крім основного, інших злочинів, наприклад для приховування та маскуванню своєї незаконної діяльності); б) складні (включають декілька злочинів, пов'язаних єдиною метою, вчинення яких спрямовано на її досягнення).

Дії з приховування злочинів, залежно від їх спрямованості, класифікуються на такі: а) з приховуванням власне факту злочину; б) з приховування слідів злочинних дій; в) з приховування своєї участі у злочині.

За характером приховування виділяють: а) із застосуванням засобів маскуванню зовнішності; б) поєднано з інсценуванням іншої події; в) із застосуванням засобів та прийомів, які ускладнюють виявлення слідів та доказів; г) з використанням корупційних зв'язків з працівниками правоохоронних органів.

Процес вчинення злочинів базових груп супроводжується утворенням слідових комплексів:

1) виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання, збут наркотиків: наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги, прекурсори або їх залишки; напівфабрикати; відходи виробництва (виготовлення); сліди запаху; нашарування на предметах господарського та побутового призначення, одязі, взутті, тілі особи злочинця, засобах пакування; схованки;

2) посів або вирощування снотворного маку чи конопель: насіння маку снодійного та конопель; розсада цих рослин; місця їх зосередження; плантації з посівами; їх розміри, вид та кількість рослин; сліди: розпушування землі, прополки грядок з посівами, видалення бур'яну, внесення в ґрунт добрив, поливу;

3) споживання наркотичних засобів, психотропних речовин: приладдя для їх споживання різними способами; недопалки; використані шприци із залишками наркотиків, крові; ватні та марлеві тампони зі слідами крові тощо;

4) причетність особи до злочину: особисті речі, документи, фотографії, відеозапис; сліди рук, ніг, взуття, виділень організму, транспортних засобів; зразки почерку; спеціальна література; записи з методиками синтезу, компонентами, етапами виготовлення, напрямками збуту, контактами клієнтів, постачальників сировини; електронно-цифрові сліди тощо.

За об'єктно-предметним критерієм можна виділити: а) однооб'єктну діяльність (незаконні дії пов'язані з конкретним предметом злочину); б) багатооб'єктну діяльність (незаконні дії спрямовані на різнотипові предмети).

За характером злочинів виділяються: а) злочинна діяльність, яка складається з однотипних злочинів; б) злочинна діяльність, поєднана з іншими злочинами.

Класифікація злочинів, пов'язана з особливостями особи злочинця: а) вчинені одноособно або групою; б) вчинені вперше або повторно; в) вчинені особами, які перебувають в особливому відношенні з безпосереднім предметом посягання або не перебувають у такому відношенні; г) вчинені дорослими злочинцями, неповнолітніми або із залученням неповнолітніх; ґ) вчинені особами жіночої або чоловічої статі.

Висновки. Подана класифікація злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів за видами, а також за криміналістичними критеріями може бути використана для такого.

1. Формування програм дій слідчого з організації комплексного застосування спеціальних знань та алгоритмів їх реалізації в чіткій логічній послідовності: вибору видів та форм спеціальних знань.

2. Систематизації ознак предмета злочину та розробки алгоритмів його криміналістичного дослідження.

3. Удосконалення інформаційних баз даних, їх правового та організаційного забезпечення, а також використання з метою діагностики наркотичних засобів.

4. Визначення напрямів та завдань взаємодії суб'єктів інформаційно-аналітичної діяльності в процесі розслідування злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів.

Література

1. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики : монографія / кол. авт. В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. – Х. : Право, 2006. – 624 с.

2. Образцов В. А. Криминалистическая классификация преступлений / Образцов В. А. – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1988. – 176 с.

3. Щелочков Н. Н. Методика расследования преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, совершенных с участием несовершеннолетних / Щелочков Н. Н. // Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза, оперативно-розыскная деятельность. – Краснодар, 2009. – 172 с.

4. Шмонин А. В. Методология криминалистической методики : монография / Шмонин А. В. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 416 с.
5. Белкин Р. С. Курс криминалистики / Белкин Р. С. : в 3 т. – М. : Юристь, 1997. – Т. 1 : Общая теория криминалистики. – 408 с.
6. Тищенко В. В. Користно-насильственні преступления: криминалистический анализ : монография / Тищенко В. В. – Одесса : Юридическая литература, 2002. – 360 с.
7. Герасимов И. Ф. Криминалистические классификации в методике расследования преступлений / И. Ф. Герасимов // Научная информация по вопросам борьбы с преступностью (Вопросы криминалистики). – 1983. – № 76. – С. 52–58.
8. Ахтирська Н. М. Теорія та методологія криміналістичної класифікації : монографія / Ахтирська Н. М. – К. : Бюл. Вищої атестат. коміс. України : Вид-во Толока, 2004. – 256 с.
9. Смелік В. Б. Кореляційні зв'язки між окремими видами злочинів у сфері підприємства (проблеми методики розслідування) : дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза” / В. Б. Смелік. – Х., 2005. – 244 с.
10. Чернявський С. С. Протидія злочинам, пов'язаним з незаконним відшкодуванням ПДВ / С. С. Чернявський, Р. С. Довбаш : наук.-практ. посіб. – К. : Хай-Тек Прес, 2009. – 216 с.
11. Щур Б. В. Криміналістична класифікація злочинів та її роль у диференціації криміналістичних методик / Б. В. Щур // Європейські перспективи. – № 1. – Ч. 2. – 2011. – С. 140–144.
12. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія / В. В. Тищенко. – Одеса : Фенікс, 2007. – 260 с.
13. Колдин В. Я. Информационные процессы и структуры в криминалистике / В. Я. Колдин, Н. Е. Полевой. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1985. – 32 с.

